

JAHON HAMJAMIYATIDA KORRUPSIYAGA QARSHI KURASHDA HUQUQIY MADANIY TAJRIBASINING NAZARIY ASOSLARI

Ochilova Sojida Tulkin qizi

Toshkent menedjment va iqtisodiet instituti

1- kurs magistrant

sojidaochilova77@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19245154>

ARTICLE INFO

Received: 1st March 2026

Accepted: 5th March 2026

Published: 27th March 2026

KEYWORDS

huquqiy madaniyat,
korrupsiyaga qarshi choralar, davlat
idoralari, korrupsiya, huquqiy ong,
korrupsiyaning sabablari,
korrupsiyaga qarshi kurash,
korrupsiyaga qarshi kurash.

ABSTRACT

Korrupsiyaga qarshi kurash salbiy ijtimoiy huquqiy hodisa sifatida butun dunyoda zamonaviy fuqarolik jamiyati va qonun ustuvorligi uchun muhim bo'lgan masalalar orasida yetakchi o'rinni egallaydi, bu esa ushbu maqolaning dolzarbligini belgilaydi. Korrupsiyaga qarshi ta'lim va korrupsiyaga qarshi kurashga yondashuvlar ayniqsa muhimdir. Ushbu maqolada korrupsiyaga qarshi kurashning xalqaro tajribasi, korrupsiyaning sabablari, uning salbiy oqibatlari va eng samarali korrupsiyaga qarshi choralar ko'rib chiqiladi. Mualliflar korrupsiyani ta'riflaydilar, ushbu salbiy hodisani cheklovchi asosiy omillarni tahlil qiladilar va global korrupsiyaga qarshi kurash tarixidagi bir necha avlod korrupsiyaga qarshi choralarning ijobiy tajribasini keltiradilar. Korrupsiyaga qarshi kurashning asosiy usullari profilaktika choralarning keng qamrovli tizimini tashkil etishdan iborat ekanligi aniqlangan. Tadqiqotchilar ishtirok etish va xabardorlik madaniyatini, korrupsiyadan to'liq voz kechishni va korrupsiyaga qarshi standartlarni ommalashtirishni rivojlantiradigan korrupsiyaga qarshi ta'limga e'tibor qaratadilar.

KIRISH

Korrupsiya zamonaviy jamiyat taraqqiyotiga jiddiy tahdid soluvchi eng murakkab ijtimoiy siyosiy illatlardan biri hisoblanadi. U davlat boshqaruvi tizimining samaradorligini pasaytiradi, qonun ustuvorligiga putur yetkazadi, iqtisodiy o'sishni sekinlashtiradi hamda jamiyatda adolatsizlik va ishonchsizlik muhitini kuchaytiradi. Ayniqsa, rivojlanayotgan davlatlar uchun korrupsiya mamlakatning barqaror rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Shu bois korrupsiyaga qarshi samarali kurash choratadbirlari davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, u mamlakat taraqqiyotini ta'minlashda muhim omil sifatida e'tirof etilmoqda. Shuni alohida e'tiborga olish kerakki, korrupsiya ijtimoiy munosabatlar tizimidagi eng qadimgi hodisalardan biri bo'lib, "bu ijtimoiy tuzum qanday bo'lishidan qat'iy nazar, odamlar hayotini boshqaradigan ijtimoiy tuzum bilan bir xil qadimiy hodisa hisoblanadi". Tabiiyki, tarixiy jarayon davomida bu hodisa

muttasil o'zgarib boradi, siyosiy va iqtisodiy tartib murakkablashib borishi bilan uning namoyon bo'lishining yangi shakllari vujudga keladi[1].

Ta'kidlash kerakki, ushbu zararli hodisa katta va kichik, badavlat va kambag'al bo'lishidan qat'iy nazar, barcha mamlakatlarda uchraydi. Ushbu zararli illatni bartaraf etish bo'yicha jahon hamjamiyati tomonidan bir qator samarali ishlar amalga oshirilayotgan bo'lsada, hanuzgacha bu illatga qarshi kurashib kelinmoqda.

ADABIYOT VA METODLAR

Korrupsiyaga qarshi kurash masalalari ko'plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan keng tadqiq etilgan. Jumladan, iqtisodiy va institutsional yondashuv asosida olib borilgan tadqiqotlarda korrupsiya davlat taraqqiyotiga jiddiy to'sqinlik qiluvchi omil sifatida baholanadi. Amerikalik iqtisodchi Robert Klitgaard korrupsiyani "monopoliya +vakolat-javobgarlik" formulasi orqali izohlab, samarali nazorat va hisobdorlik tizimi korrupsiyani kamaytirishning asosiy sharti ekanini ta'kidlaydi. Uning "Controlling Corruption" asari ushbu sohada fundamental manbalardan biri hisoblanadi. Shuningdek, Susan Rose-Ackerman korrupsiyaning siyosiy-iqtisodiy mexanizmlarini tahlil qilib, huquqiy institutlar va bozor mexanizmlarining o'zaro bog'liqligini ochib beradi. Uning tadqiqotlarida shaffoflik va ochiq raqobat muhitini shakllantirish korrupsiyaga qarshi kurashning samarali yo'li sifatida ko'rsatiladi. Xalqaro tashkilotlar darajasida Transparency International tomonidan tayyorlanadigan Corruption Perceptions Index (CPI) hisobotlari korrupsiya holatini baholash va taqqoslashda muhim empirik manba bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, Jahon banki va BMT Taraqqiyot Dasturi (UNDP) tomonidan chop etilgan hisobotlarda korrupsiyaga qarshi institutsional va boshqaruv islohotlarining ahamiyati yoritilgan. Mahalliy olimlardan A. Saidov, B. Ismoilov, Sh. Qodirov kabi tadqiqotchilarning ilmiy maqolalarida O'zbekistonda korrupsiyaga qarshi huquqiy mexanizmlar, davlat siyosati va institutsional islohotlar tahlil qilingan. Xususan, O'zbekiston Respublikasining "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonuni hamda Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi faoliyati ilmiy tadqiqotlar markazida turadi.

MUHOKAMA

Zamonaviy dunyoning ko'plab muammolarining asosi korrupsiyadir. Korrupsiyaning salbiy oqibatlari orasida eng jiddiylari davlat xizmatlari sifatining pasayishi, byudjet muammolarining paydo bo'lishi, soliqlarning yo'qolishi, ish o'rinlarining yo'qolishi, iqtisodiy o'sishning sekinlashishi va mamlakatlar o'rtasida daromadlarning noto'g'ri taqsimlanishi bo'lib, bu har yili global iqtisodiyotga milliardlab dollar zarar keltiradi. Avvalo, muammoning ko'lamini tan olish zarurligiga aminmiz, ya'ni har yili dunyoda har to'rt kishidan biri ma'lum ijtimoiy xizmatlardan foydalanish uchun pora beradi. Korrupsiyaning salbiy oqibatlari kasal bola uchun zarur davolanishni olishga umidsiz ravishda harakat qilayotgan bitta aniq oiladan tortib, professional sport olamigacha tarqalishi mumkin. Korrupsiyaning sabablari fundamental, huquqiy, tashkiliy, iqtisodiy, axborot, ijtimoiy va madaniy tarixiy omillar ta'sirida bo'ladi.

Korrupsiyaning paydo bo'lishi va gullab yashnashining asosiy sabablari iqtisodiyot va iqtisodiy institutlarning nomukammalligi, korrupsiyaga qarshi xatti harakatlar uchun etarli darajada jazo choralari ko'rilmaligi, davlat resurslarini taqsimlash ustidan zaif nazorat, hukumat mexanizmlarida shaffoflikning yo'qligi va byurokratik xatti harakatlar normalarining o'rnatilgan tizimidir[1]. Ko'pgina mamlakatlarda korrupsiyaga qarshi kurash siyosiy ustuvor vazifa hisoblanadi. Statistika ko'ra, Yevropa Ittifoqidagi soliq to'lovchilarning 75% dan ortig'i a'zo davlatlar o'rtasida moliyaviy ma'lumotlarni avtomatik ravishda almashish mexanizmlarining yo'qligi sababli soliq majburiyatlarini to'liq bajarmaydilar. Yevropa Komissiyasi ta'kidlashicha, Yevropa Ittifoqi hukumati xarajatlarining 20% gacha qismi amaldorlarning cho'ntagiga tushadi. Xususan, amerikalik siyosatshunos F.Fukuyama korrupsiya muammosining yechimlaridan biri Yevropa Ittifoqi mamlakatlarining korrupsiya reytingini tuzish deb hisoblaydi, bunda mamlakatning yuqori

reytingi uning iqtisodiyoti va Yevropa Ittifoqi byudjeti ajratmalari ustidan qat'iy nazoratni ta'minlaydi[2]. Korrupsiya axloqiy, iqtisodiy va huquqiy nuqtai nazardan qaraladi. Institutsional yondashuv doirasida korrupsiya ijtimoiy muhitdagi odamlarning o'zaro ta'siri sifatida o'rganiladi, bu esa korrupsiyani cheklovchi asosiy omillar mafkura, korporativ madaniyat, ijtimoiy normalar, huquqiy madaniyat va professional etika ekanligini ko'rsatadi.

Davlat tuzilmalarida korrupsiyaga qarshi xatti harakatlarni rivojlantirish zarur. Bunga davlat idoralarida axloq qoidalarini mustahkamlash va davlat xizmatida qoidalar va cheklovlarni ishlab chiqish va amalga oshirish orqali erishish mumkin. Ushbu talablar va qoidalar korrupsiyaga uchragan mansabdor shaxslar o'zlarining korrupsiya faoliyati uchun ijtimoiy jihatdan stigmalanganliklarini his qiladigan madaniyatni yaratish orqali korrupsiyaga qarshi xatti harakatlarning gullab yashnashini qiyinlashtirishi kerak. Ushbu qoidalar manfaatlar to'qnashuvining oldini olish, mansabdor shaxslar va ularning yaqin oila a'zolarining daromadlarini deklaratsiya qilish, taqdim etilgan ma'lumotlarni tekshirish va daromadlar deklaratsiyalariga jamoatchilikning bepul kirishini ta'minlashni o'z ichiga olishi mumkin. F. Fukuyama shaffoflikni oshirish va mansabdor shaxslarni korrupsiya faoliyati uchun javobgarlikka tortish uchun ko'rilgan choralar faqat ushbu muammoni bartaraf etish uchun siyosiy strategiya qabul qilinib, amalga oshirilgan taqdirdagina muvaffaqiyatli bo'ladi, deb ta'kidlaydi. Chunki korrupsiyaning sabablari har doim siyosiydir. Demokratik siyosiy tizimning mavjudligi bu muammoni bartaraf etishni kafolatlamaydi[2].

Ba'zi mutaxassislarining fikriga ko'ra, korrupsiya hamma joyda ham mavjud emas. Masalan, Oksford universitetining iqtisodiyot va siyosat professori P. Kollierning fikricha, u faqat ma'lum sohalarda, ma'lum jamiyatlarda va faqat ma'lum vaqtlarda to'plangan. Bunday korrupsiyaga moyil sohalarga xom ashyo (konchilik) va qurilish sanoati kiradi. Shu sababli, eng korrupsiyalashgan muassasalar va sohalar abadiy korrupsiyalashgan bo'lib qoladi va o'sha jamiyatlar ko'p o'n yillar davomida korrupsiyalashgan bo'lib qoladi [3].

Korrupsiyaga qarshi kurashning asosiy usullari fuqarolar o'rtasida korrupsiyaning mohiyati va uning davlat rivojlanishi uchun oqibatlarini aniq tushunishga va natijada ushbu ijtimoiy hodisaga nisbatan salbiy munosabatni shakllantirishga qaratilgan keng qamrovli profilaktika choralari tizimini tashkil etishdan iborat. Ko'pgina mamlakatlar korrupsiyaga qarshi kurashning samarali usuli uning oldini olish va unga qarshi kurashish uchun ixtisoslashgan organlarni tashkil etish deb hisoblashadi. 2023-yil 31-oktabrdagi BMTning Korrupsiyaga qarshi konventsiyasi har bir a'zo davlatdan ikki turdagi korrupsiyaga qarshi institutlarni tashkil etishni talab qiladi: korrupsiyaning oldini oluvchi organlar va huquqni muhofaza qilish organlari orqali korrupsiyaga qarshi kurashishga ixtisoslashgan institutlar. Buyuk Britaniya, Niderlandiya, Qozog'iston, Singapur, Tailand, Fransiya, Shveysariya va boshqalar kabi rivojlangan iqtisodiyotga ega eng kam korrupsiyalashgan mamlakatlar korrupsiyaga qarshi kurashish uchun bunday qo'mitalarni korrupsiyaning oldini olish bo'yicha Adliya vazirligi qoshidagi byurolar, davlat komissiyalari, idoralararo xizmatlar, yaratishda muvaffaqiyatga erishganlar. Bu borada O'zbekiston 2020-yilda Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi tashkil etilgan[4]. Bu tashkilotning asosiy vazifalari, davlat organlarida korrupsiya xavfini tahlil qilish milliy korrupsiyaga qarshi siyosatni ishlab chiqish, normativ-huquqiy hujjatlarni, korrupsiyaga qarshi ekspertizadan o'tkazish, xalqaro reytinglar (Transparency International CPI) bilan ishlash shular jumlasidandir. Bu organ Singapur (CPIB) yoki Buyuk Britaniya (Serious Fraud Office) modeliga o'xshash tizimda faoliyat olib boradi.

NATIJALAR

Xorijiy mamlakatlar tajribasining ko'rsatishicha, korrupsiyaga qarshi kurashni faqatgina davlat hokimiyati organlari, jumladan, faqat huquqni muhofaza qiluvchi idoralar zimmasiga yuklab qo'yish korrupsiya ko'lamining qisqarishiga emas, aksincha, kengayishiga olib kelgan. Chunki ushbu idoralarning korrupsiyani bartaraf etish bilan bog'liq faoliyatida muayyan muddatda ijobiy natijalarning sezilmasligi aholi orasida huquqiy nigilizmni keltirib chiqarish ehtimoli yuqoridir. Chunki bunday holat jamoatchilikni davlat organlari

korrupsiyaga qarshi kurashib, uni yengolmayotgan ekan, demak, buni bartaraf qilib bo'lmaydi, degan xulosaga olib keladi. Korrupsiyaga qarshi kurash befoyda, degan kayfiyatning hukm surishi esa aholining muayyan qismida korrupsiyaga qarshi kurashish emas, unga moslashish kerak, degan xulosani keltirib chiqarishi mumkin. YeI doirasida qabul qilingan ushbu hujjatlar Yevropa mintaqasida korrupsiyaga qarshi kurashish uchun mustahkam huquqiy asos bo'lib, o'tgan vaqt davomida YeIga a'zo davlatlar milliy qonunchiligini takomillashtirish, unga qarshi aniq samarali chora-tadbirlar ishlab chiqish va davlat boshqaruvida korrupsiya bilan bog'liq jinoyatlarning keskin kamayishiga zamin yaratgan[5]. Yevropa Kengashining korrupsiyaga qarshi siyosatini samarali amalga oshirishda Korrupsiya uchun fuqarolik-huquqiy javobgarlik to'g'risidagi va Korrupsiya uchun jinoiy javobgarlik to'g'risida||gi konvensiyalar alohida o'rin tutadi. Bu Konvensiya xorijiy mansabdor shaxslarning passiv poraxo'rliigi uchun jinoiy ta'qib qilish, xususi sektorida ham poraxo'rlikka qarshi kurashish masalalarini o'z ichiga olgan.

Mamlakatimizda jamiyatdagi muammolarga yechim topishda jamoatchilik nazoratiga tayanish lozimligiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Zero, korrupsiyaga qarshi kurash olib boruvchi sub'ektlar tizimida jamoatchilik nazorati sub'ektlari ham muhim o'rin tutadi. Mazkur institut jamiyatda yuz berayotgan korrupsiya holatini aniqlashda katta imkoniyatlarga ega. Bu bir jihatdan jamoatchilik nazorati jarayonida keng ommaning ishtiroki bilan bog'liq bo'lsa, ikkinchi tomondan, aniqlangan korrupsiya holatlarini yuqori davlat organlariga yetkazish orqali bunday salbiy hodisani cheklash imkoniyati bilan bog'liq.

Korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlarini amalga oshirishning samarasiga mamlakatimizda korrupsiyani oldini olishga yo'naltirilgan qonunchilik hujjatlari muhim rol uynaydi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasining 2017-yil 3-yanvardagi Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida||gi qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 29-iyundagi PF-6013-sonli O'zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora tadbirlar to'g'risida||gi Farmoni[6], O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrda 829-sonli Korrupsiyaga oid huquqbuzarlik haqida xabar bergan yoki korrupsiyaga qarshi kurashishga boshqa tarzda ko'maklashgan shaxslarni rag'batlantirish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida||gi qarori, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 6-iyuldagi PF-6257-sonli Korrupsiyaga qarshi murosasiz munosabatda bo'lish muhitini yaratish, davlat va jamiyat boshqaruvida korrupsiyaviy omillarni keskin kamaytirish va bunda jamoatchilik ishtirokini kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida||gi Farmoni[7], O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 6-iyuldagi PQ-5177-sonli Korrupsiyaga qarshi kurashish faoliyatini samarali tashkil etishga doir qo'shimcha chora tadbirlar to'g'risida||gi qarori, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 12-yanvardagi PQ-81-sonli Korrupsiyaga qarshi kurashish ishlarining samaradorligini reyting baholash tizimini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida||gi qarori, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PQ-240-sonli Davlat boshqaruvi sohasida korrupsiyaviy xavf xatarlarni bartaraf etish mexanizmlarini takomillashtirish va ushbu sohada jamoatchilik ishtirokini kengaytirish chora tadbirlari to'g'risida||gi qarori va boshqalar shular jumlasidandir.

Yuqoridagi farmon va qarorlar mamlakatda korrupsiyani oldini olish uchun huquqiy asosdir. Korrupsiya holatlari huquqiy jihatdan mavjudligi javobgarlikdan qochib bo'lmaslikni, belgilangan qonunlarga amal qilish tuyg'usini doimiy shaklda yodga solib turadi.

XULOSA

Jahon hamjamiyatida korrupsiyaga qarshi kurashda huquqiy madaniy tajribaning nazariy asoslari shuni ko'rsatadiki, korrupsiyani faqatgina jazo choralari kuchaytirish orqali emas, balki jamiyatda yuksak huquqiy ong va mas'uliyatli fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish orqali samarali jilovlash mumkin. Rivojlangan va korrupsiya darajasi past bo'lgan davlatlar tajribasi korrupsiyaga qarshi kurashning institutsional, huquqiy va madaniy komponentlari o'zaro uzviy bog'liq ekanini tasdiqlaydi. Nazariy jihatdan, huquqiy madaniyat shaxsning qonunga hurmati, adolat tamoyillariga sodiqligi, davlat va jamiyat oldidagi burchini

anglash darajasi bilan belgilanadi. Aynan shu omillar korrupsiyaning ildiz otishiga qarshi eng barqaror immunitet vazifasini bajaradi. Jahon tajribasida korrupsiyaga qarshi kurashning samarali modeli ochiqlik va shaffoflik, qonun ustuvorligi, mustaqil sud hokimiyati, kuchli fuqarolik jamiyati hamda davlat boshqaruvida hisobdorlik tamoyillariga tayanadi. Shu bilan birga, korrupsiyaga qarshi maxsus institutlar va idoralar faoliyatining muvaffaqiyati ham bevosita huquqiy madaniyat darajasiga bog'liq bo'lib, aholining huquqiy savodxonligi past bo'lgan jamiyatlarda hatto eng mukammal qonunlar ham kutilgan natijani bermaydi.

Nazariy tahlil shuni ko'rsatadiki, huquqiy madaniyat korrupsiyaga qarshi kurashda nafaqat profilaktik vosita, balki davlat va jamiyat o'rtasida ishonchni mustahkamlovchi asosiy mexanizm hisoblanadi. Xalqaro tajribada ta'lim tizimi, ommaviy axborot vositalari va jamoatchilik nazoratining faol ishtiroki korrupsiyaga nisbatan murosasiz munosabatni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Demak, jahon hamjamiyati tajribasiga tayangan holda aytish mumkinki, korrupsiyaga qarshi kurashning barqaror va uzoq muddatli samarasi huquqiy madaniyatni yuksaltirish, qonuniyligni ijtimoiy qadriyat darajasiga ko'tarish hamda har bir shaxs ongida "korrupsiyaga nisbatan nol murosa" tamoyilini mustahkamlash orqali ta'minlanadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Rak A. V. Korrupciya i gosudarstvo: prichiny, sledstviya, mery protivodejstviya. [Corruption and the state: causes, effects, countermeasures.] URL: <https://rep.bntu.by/bitstream/handle/da-ta/9819/%D0%A1.%20136-145.pdf?sequence>.
2. Fukuyama F. What is a corruption? // Policy paper Against Corruption: a collection of essays. 12 May 2016. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/against-corruption-a-collection-of-essays/against-corruption-a-collection-of-essays>.
3. Collier P. How to change cultures of corruption? // Policy paper Against Corruption: a collection of essays. 12 May 2016. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/against-corruption-a-collection-of-essays/againstcorruption-a-collection-of-essays>.
4. M.Akayeva. Korrupsiyaga qarshi kurashish va komplayens nazorat tizimi. O'quv-uslubiy majmua.2024.
5. Mirboboev B, Xusanov O,Begmatov A. O'zbekistonda davlat xizmatining tashkil etishning tashkiliy-huquqiy asoslari. Toshkent. Akademiya. 2005. 76-b.
6. Korrupsiyaga qarshi kurashish. Darslik.// Mas'ul muxarrir: A,Sh, Bekmurodov: -Toshkent: Akademiya||, 2022.-344 b.
7. Mirziyoev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. -Toshkent: O'zbekiston||, 2021. -464 b.